

Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usûller

Meltem Begüm Saatçi*

Özet

Ulusçuluk akımı ve ulus-devlet modeli Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik, siyasi, kültürel birikimi sonucu hayata geçmiştir. Ancak, çıktığı bölgeyle sınırlı kalmayan bu akım, yayıldığı bölgelerin ekonomik, siyasi, kültürel birikimi ve o dönemin koşullarından dolayı farklı bölgelerde farklı yöntemler ve farklı sonuçlar ortaya koymuştur. 19. yüzyılda Balkanlar bölgesinde, egemenliğini ve bağımsızlığını kaybetmeye devam eden Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşayan farklı Balkan halkları da dönemin koşullarında kendi gelecekleri için çözüm yolu olarak ulusçuluk akımını tercih etmişler ve kendi ulus-devletlerini kurabilmek için kendilerine göre farklı yöntemler seçmişlerdir. Ancak bu durum özde değil ayrıntıda bazı farklılıklar ortaya koyabilmelerine yetmiştir. Amaçları kendi ulusal devletlerini kurmaktır. Sonuçta birbirlerinden farklı noktaya gelememişlerdir. Kendi içlerinde farklı ulusalılık örnekleri ortaya koysalar da ekonomik, siyasi, kültürel birikimleri ve dönemin yayılmacı-sömürgeci devletlerinin doğrudan veya dolaylı destekleriyle Osmanlı Devletine karşı giriştikleri ulusalcı hareketler bağımsız birer devlet olmalarına yetmemiştir. Bu çalışmada, 19. yüzyılda Balkanlarda Sırp, Yunan, Bulgar ve Türk ulusal hareketlerinden örnekler verilerek dışa bağımlı bir ulusçuluk akımının bağımsız ve egemen bir ulus-devlet ortaya çıkaramayacağı görüşü üzerinde durulmak istenmektedir. Bu amaçla, konu hakkında farklı görüşleri içeren ulusçuluk, Osmanlı, Balkan, Türk ve Avrupa tarihi ile ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, ulusçuluk, Balkanlar, Balkan ulusçuluğu, Yunan ulusçuluğu, Bulgar ulusçuluğu, Sırp ulusçuluğu, Türk ulusçuluğu

Abstract

Nationalism and the national state system is the product of the economic, political, cultural inheritance of the Western European countries. This trend which was not pressed in the region where it was developed produced different methods and different results in the different regions because of the differences of the economic, political, cultural inheritance of those countries and because of the condition of that period. In the Balkans, during the end of the 19th century, different Balkan people under the reign of the Ottoman State which was continuing to loose the sovereignty and independency preferred the nationalistic way as a solution for their future and chosen different methods in order to establish their own national states. However, these differences were not in essence but only in details. The aims of these Balkan nations were common: to establish their own national states. But at the end, they could not be in so different point: They put different kinds of nationalistic examples but these national movements were not strong enough to establish the system as an independent state,

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Tarih Öğretmenliği. melbesa@mynet.com

no matter these people had economic, political, cultural inheritance and political and economic supports of the imperialistic states. In this paper, it is aimed to insist the idea that it is not possible to establish an independent and sovereign national state with a nationalist movement dependent on foreign countries and aids. To show this, the examples of Serbian, Greek, Bulgarian and Turkish nationalist movements during the 19th century are dealt by using different sources dealing with the Ottoman, Balkan, Turkish and European histories and with the nationalism reflecting different ideas on the subject.

Key Words

Ottoman State, nationalism, Balkans, Balkan nationalism, Greek nationalism, Bulgarian nationalism, Serbian nationalism, Turkish nationalism

Endüstrileşmiş Batı Avrupa ile dışa bağımlı hale gelmiş başka bölgelerdeki ulusçu hareketler aynı güçlere dayandırılmayacağı gibi, sonuçta elde edilenler de aynı olamaz. Farklı kaynaklardan beslenen bu akımlar doğal olarak farklı ulusçuluk örnekleri oluşturacaklardır. 19. yüzyılda Balkanlar bölgesine, Batı Avrupa'dan aktarılan en önemli ürünlerin başında gelen ve bölgenin geleceğini etkileyen en kayda değer akım ulusçuluk olmuştur. Siyasi, ekonomik, kültürel altyapısı 19. yüzyıl Batı Avrupa'sından farklı olan 19. yüzyıl Osmanlı Balkan coğrafyasında yaşanan ulusçu hareketler bu temel farklılığı ortaya koyan örneklerden birisidir. Kendi aralarında farklı birikim ve farklı olanaklarından dolayı farklı örnekler ortaya koymuş olsalar da sonuçta 19. yüzyılda Balkanlarda yaşananlar Batı Avrupa karşısında, dışa bağımlı ulusçu hareketler olmuşlardır. Bu durumu gerek ulusçuluk akımının yerleştirilmesi aşamasındaki uygulamalarda gerekse hareketlerin sonucunda kurulan ulus-devletlerin niteliğinde görmek mümkündür. Balkanlara ait örneklerden önce Batı Avrupa ve Doğu Avrupa ulusçulukları arasındaki temel farklara kısaca değinmek Balkan ulusçuluklarının dayandırıldığı temelleri, gelişim evrelerini ve sonuçlarını ortaya koymak açısından daha anlamlı olacaktır.

Batı Avrupa-Doğu Avrupa Ulusçulukları

19. yüzyıl Balkanlar için ulusçuluk çağı olarak nitelendirilmektedir. Ancak ulusçuluk akımı Balkanlarda, çıktığı bölgeden, yani Batı Avrupa'dan farklı nitelik kazanmıştır. Bu farklılığın temelini Aydınlanma ve Romantizm farklılığında aramak yerinde olacaktır. Balkanlarda yaşanan ulusçu hareketlerin örneklerini ortaya koymadan önce, bu farklılığın esaslarına değinmek yararlı olacaktır. Aydınlanma ve Romantizm kimi alanlarda ortak özellikler ortaya koymaktadır. Her ikisinde de özgürlük, eşitlik ve özerklik kavramlarına vurgu yapılır. Ancak ikisi arasındaki önemli fark, en yalın anlatımıyla Aydınlanma'da temel alınan akıl, akılcılık iken, Romantizm'de duygudur. Biraz daha açacak olursak Aydınlanma, bireyleri benzerlikleriyle bir araya getirmeye, benzer yanlarını ortaya çıkarmaya ya da ortak yanlarını belirgin kılmaya çalışırken; Romantizm bireysel olana ilişkin vurguyu ön plana çıkarır. Aydınlanma

kozmpolitliği öne çıkarırken, Romantizm'de ise ulusalcılık ağırlık kazanır¹. Ekonomik ve siyasi yapılarının desteğiyle ulusal birliklerini erken tamamlamış olan Avrupa ülkeleri ile daha geç tamamlamış olan Avrupa ülkeleri arasındaki farklar bu örnekleri ortaya koymaktadır. Fransa ve Almanya'da yaşanan ulusalcılıklar arasındaki farklar² bu çerçevede ele alınabilir. Birincisinde etnik köken birliği öncelikli konular arasında yer almazken ikincisinde öncelikli özellikler arasındadır³. Bu ikinciye ait özellikler Balkanlarda yaşanan ulusalcılıklar arasında da görülmektedir. Romantizm, Balkan ulusalcılığını daha fazla etkilemiştir⁴. Bu durumu Batı Avrupa ve Balkanları kıyaslayarak ele alacak olursak şu özelliği göz önünde tutmak gerekecektir: Balkanlar bölgesinde etnik köken, din, mezhep, dil çeşitliliği Batı Avrupa'yla kıyaslandığında daha fazladır. Ekonomik, siyasi, kültürel birikimi Batı Avrupa ile eşdeğer olmadığı için ulusçuluğun dayandırıldığı temel değerlerin, ellerinde olan özellikler arasından seçilmesi gerekmiştir. Bu nedenle ekonomik temellerden ziyade kültürel özellikler daha baskın olmuştur. Batı Avrupa'dan taşınan bir düşünsel akım olmakla beraber siyasi, ekonomik, kültürel yapısı Batı Avrupa'dan farklı olan Balkanlarda bu çeşit fazlalığı ulusalcı akımların Romantizm çizgisine daha yakın olmasını etkilemiştir.

Ulusçuluk Akımının Balkanlarda Yayılmaya Başlaması

I.Dünya Savaşına kadar geçen yaklaşık bir yüzyıllık süreç genel olarak modern uluslararası ilişkilerin düzenlendiği dönem olarak kabul edilir. 1815 Viyana Kongresi ile oluşturulan Avrupa devletleri arasındaki denge, bu dönemde ulusçuluk akımının Avrupa merkezinden çevre bölgelere yayılmasına katkıda bulunmuştur. İçinde Osmanlı Devleti'nin topraklarının da bulunduğu Balkanlar bölgesinde yayılma alanı bulan ulusçuluk akımı, bu bölgenin siyasi, ekonomik, tarihsel, kültürel özellikleriyle nitelik değiştirmeye başlamıştır.

Sanayi devrimine bağlı gelişmeler, kent nüfusunun artışı ve etkin olması, işçi örgütlerinin büyümesi ve bunların siyasi bilincinin gelişmesi, zorunlu eğitimin başlaması gibi unsurlar 19. yüzyıl sonlarından itibaren Batı ve Orta Avrupa'da ulusçuluk akımının gelişimini etkilemiştir. Bu süreçteki değişimler, Balkanlarda birebir yaşanmamış olsa da, hem Avrupa'daki sonuçları hem de Balkanlara uyarlama çabaları açısından Balkanlarda yaşanan ulusalcı hareketlerde ve gelişmelerde etkili olmuştur. Özellikle eğitim alanındaki tutum ve yaklaşımlar Balkanlardaki ulusal hareketlerde daha etkili olmuştur. Çünkü Balkanlarda endüstrileşmeden, dolayısıyla işçi örgütlerinden, kent nüfusundan, bunların siyasi yapıya etkisinden Avrupa ölçeğinde söz etmek

¹ Betül Çotuksöken, "Aydınlanma-Romantizm Geriliminde Türkiye" *İlke (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi)*, Muğla Üniversitesi yayınları, Muğla, 2006, s. 18-19.

² Victor Roudometof, *Collective Memory, National Identity and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria and the Macedonian Question*, Praeger, Westport, 2002, s. 17-18.

³ Ernest Gellner, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, New York, 1998, s. 23.

⁴ Dennis P. Hupchick, *The Balkans*, Palgrave Macmillan, New York, 2001, s. 189.

mümkün değildir. Ancak özellikle dini örgütlenmenin sağladığı bir ayrıcalık olarak, halklarının veya Osmanlı yönetim diliyle cemaatlerinin eğitim işlerinden sorumlu olan Gayri Müslim Osmanlı tebaası, Balkanlarda ulusçuluk çağında eğitim kurumlarını kendi ulusçu anlayışları doğrultusunda örgütlenme fırsatı bulmuşlardı. Balkanlarda Slavlar arasında 19. yüzyılda görülen ulusal hareketlerin bir başka boyutu, konunun sadece Avrupa kökenli ulusalcılığa bağlanamayacağını da ortaya koymaktadır. Daha 16. yüzyılda Balkan Slavları arasında Slav birliği düşüncesi olduğu bilinmektedir⁵. 17.-18. yüzyıllarda Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde Balkanlarda Slavları destekleyen çizgisi de 19. yüzyılda yaşanan ulusçuluğu etkilemiştir. Bu yönüyle de Balkanlarda yaşanan ulusçuluğun Batı Avrupa'da yaşanandan farklı olduğu ortaya konulabilir.

Balkan Ulusçuluğu

Batı Avrupa'da siyasi ve ekonomik gücün işbirliğiyle güçlenen ve siyasi bir oluşum olarak yükselen ulusçuluk akımı, Doğu Avrupa'da Batı'dan daha geç etkinlik alanı bulmuştur. Ayrıca Doğu Avrupa'da olduğu gibi özellikle Balkanlar'da Batı'dakinden farklı olarak, mevcut devlet sınırları ile yükselen ulusalcılığın sınırları örtüşmüyordu⁶. Balkanlardaki ulusalcı hareketlerin savunucuları yaşadıkları merkezi coğrafyanın ötesinde de kendilerinden olan insanların yaşadığını ve mevcut yönetimin geçmişte kendilerine ait olan bu toprakları ellerinden aldıklarını düşünüyorlardı. Büyük Yunanistan, Büyük Bulgaristan ve Büyük Sırbistan kurmaya yönelik gelişmelerde olduğu gibi "Büyük" devletlerini kurma örnekleri bu nedenle yaşanmıştır. Balkanlarda ulusalcılık akımları Batı Avrupa'dan farklı olarak, mevcut devlet yönetimine karşı, onunla çatışarak ve yeni bir devlet kurmak amacını güderek gelişti. Genel olarak 19. yüzyıl Balkan coğrafyası, yeni, küçük ve ulusal devletler kurulma aşamasında ya Osmanlı İmparatorluğu veya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu egemenliği altındaydı. Dolayısıyla mevcut yönetimden kasıt ya Osmanlı yönetimi veya Habsburg yönetimi idi⁷. Bu çatışmalarda etnik yapılanmalar siyasi taleplere temel oluşturdu ve genelde az veya çok bu talepler hayata geçti. Sırp ile başlayıp Yunan ulusal ayaklanmasıyla devam eden gelişmeler, 19. yüzyılda Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve 20. yüzyıl başında diğer Balkan halkalarının da kendi adlarıyla birer ulusal devlet kurmasıyla sürmüştür.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim yayınları, İstanbul, 2005, s. 65.

⁶ Hans Kohn, "Western and Eastern Nationalities" *Nationalism* (der. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford University Press, Oxford, 1994, s. 164.

⁷ John Lampe, "Reconnecting The Twentieth Century Histories of Southeastern Europe", *Ideologies and National Identities, The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, (der. John Lampe, Mark Mazower), University Press, New York, 2003, s. 1-2.

Balkan Ulusçulukları ve Ekonomi Unsuru

Burjuva sınıfının önderliğinde siyasallaşan ulusçuluk akımının Balkanlarda farklı seyir izlediğinin önemli göstergelerinden birisi bölgede Batı Avrupa modeli bir burjuva sınıfının olmamasıdır. Bölgenin ekonomik olarak bir burjuva sınıfı yaratamamasında bölgenin coğrafi konumu, iklim yapısı gibi etkenlerle beraber özellikle Osmanlı Devletinin ekonomik yapılanması belirleyici olmuştur⁸. 19. yüzyıla gelinceye kadar geçen sürede Osmanlı ekonomik yapılanması, üretim-tüketim ilişkisi Batı Avrupa'dakinden farklıydı. Bu, Balkan toprakları için de geçerliydi. Ancak 19. yüzyıldaki gelişmelere bakıldığında, Balkanlar bölgesinde her ne kadar düşünsel anlamda Batı Avrupa'nın ulusçuluğundan etkilenilmiş olsa da aynı şekilde ekonomik yapılanmanın Batı'ya benzemediği görülür. Bu dönemde Osmanlı Balkanlarının birçok bölgesi artık çevre bölgeler (periferi) arasına girmişti⁹. Bir başka deyişle endüstrileşmiş devletler karşısında geri kalmış durumda ve hatta giderek onlara bağımlı duruma gelmeye başlamıştır. Bu ilişkide Osmanlı toprakları içerisinde Balkanlar diğer bölgelere kıyasla daha etkin role sahipse de genel olarak bu bölgenin de dışa bağımlılığı devam etmiştir. Çünkü 19. yüzyıl ortalarından itibaren ekonomik ilişkiler aracılığıyla, ilgili Avrupa devletleri Osmanlı Devletinin denetimini yavaş yavaş ellerine geçirmeye başlamışlardı¹⁰. Örneğin her ne kadar ticaret gelirleri Osmanlı Devleti için birinci sırada yer alan bir gelir değilsen de Osmanlı Balkanlarında Sırbistan, Mora, Eflak, Boğdan bölgelerinde ticari işlemler ekonomik ve siyasi olarak önemli bir yer tutmaktaydı. Aynı şekilde, Osmanlı Balkanlarında ulusçuluk akımının bu bölgelerde daha erken sonuç vermesi ilgi çekicidir. Bu bölgeler Avrupa ile özellikle ticari ilişki aracılığıyla iletişimi arttırırken, Osmanlı Devletinden kopuşlarını hızlandıracak ekonomi, siyaset ve hatta eğitim aracılığıyla kültürel bağlar da kurmaya başlamışlardı¹¹. Ancak her ne kadar ulusal devletlerini kurma aşamasında bu ilişkilerin olumlu etkisi olsa da bölgenin ekonomik gelişmesi Osmanlı yönetimi sonrasında önemli bir olumlu değişim yaşamamıştır. Örneğin Osmanlı şehir tekstil endüstrisi 19. yüzyılda Avrupa rekabeti karşısında çökerken, köy endüstrisinin, özellikle Rumeli eyaletlerinde genişlediği bilinmektedir¹². Osmanlı Devleti 19. yüzyılda demiryollarının da yapımıyla özellikle Balkanlar bölgesinde ulaşım ağlarında güvenliği sağlamaya

⁸ Charles Issawi, "Ekonomik Miras" *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (der. L. Carl Bown), İletişim yayınları, İstanbul, 2000, s. 350-351.

⁹ Marco Dogo, "Introduction Historians, Nation-Building, Perceptions", *The Balkans National Identities In A Historical Perspective* (der. Stefano Bianchini, Marco Dogo), A Longa Editore, Ravenna, 1998, s. 23-24.

¹⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 84.

¹¹ İlber Ortaylı, *age*, s. 64.

¹² Michael Palaret, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalkınmasız Evrim*, Sabancı Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2000, s. 90.

başladıktan sonra¹³ köye ait endüstri öncesi ürünler geniş bir alıcı kesimi bulmaya başlamıştı¹⁴. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti, önce 1856 Kırım Savaşıyla kapitalist ve ardından 1878 Berlin Antlaşmasıyla emperyalist sistemin baskısından kurtulamaz noktaya gelmiştir¹⁵. 1878 sonrası keskin bir şekilde değişen durum, Osmanlı Balkanlarında ulusçuluk akımlarının dönülmez noktaya gelmesine zemin hazırlamıştır. Ancak bu sürecin Batı Avrupa ulusçuluklarından farklı seyrettiğinin örneklerinden sadece birisi Bulgaristan'da görülmüştür. Bulgar köylüleri Bulgaristan'ın Osmanlı Devletinden ayrılıp Bulgaristan Devletinin kurulmasından sonra Osmanlı döneminde olduğundan daha az vergi ödemeye başlamış olsalar da Müslüman toprak sahiplerinin gitmesinden sonra toprağın köylü tarımı için uygun hale gelmesiyle birçok köylü geçinme ekonomisine geçmiştir. Şehir ticareti bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve neredeyse tamamen köylü ekonomisi yerleşmiştir. Benzer durum endüstrileşmesini gerçekleştirememiş olan Sırbistan için daha erken dönemde görülmeye başlayan bir özelliği¹⁶. 19. yüzyılda kapitalist ve emperyalist sistemin Osmanlı Devletini etkisi altına almaya başladığı dönemde, ulaşım ve taşımacılık şartlarının da iyileştirilmesiyle Balkanlar Avrupa için giderek daha uygun bir pazar olmuştur. Bunun da etkisiyle Balkanlarda Batı Avrupa ile eşdeğer değil, ancak kendisine özgü bir "küçük burjuva" sınıfı gelişmeye başlamıştı¹⁷. Avrupa kapitalizminin etkisine girmiş Balkanlarda kişisel tüketime dayalı tarım bir başka deyişle küçük köylü hanelerinin, üretimin temeli olması ile birlikte pazara yönelik bir tarım anlayışına geçişin de yaşandığı görülmüştür¹⁸. Ancak bu durum, Balkanlarda Avrupa'nın endüstri güçleri karşısında güçlü devletlerin ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir.

Balkan Ulusçulukları ve Din, Dil Unsurları

Batı Avrupa'da ulusal hareketlerin söylemi veya amacı iktidarın, egemenliğin halka aktarımı olarak ifade edilmiştir. Bu yönüyle devrimci bir niteliğe

¹³ Stella Kostopoulo, "Thessaloniki and Balkan Realities", *Reconstructing the Balkans A Geography of the New Southeast Europe* (der. Derek Hall, Darrich Danta), Wiley, New York, 1996, s. 150-151.

¹⁴ Michael Palairt, *age*, s. 197.

¹⁵ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Milliyet yayınları, İstanbul, 1995, s. 355.

¹⁶ Selim Aslantaş, "Sırbistan: İsyancılar ve Bağımsız Devlet" *Balkanlar El Kitabı, cilt 1: Tarih*, Karam & Vadi, Ankara, 2006, s. 484-485; Michael Palairt, *age*, s. 145.

¹⁷ Dusan T. Batakovic, "A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective", *Balkanica*, XXXVI, Serbian Academy of Sciences and Arts Institute for Balkan Studies, Belgrade, 2006, s. 127; Milan St. Protic, "The Serbian Radical Movement 1881-1903 A Historical Aspect", *Balkanica*, XXXVI, Serbian Academy of Sciences and Arts Institute for Balkan Studies, Belgrade, 2006, s. 130.

¹⁸ Maria Todorova, "Balkanlarda Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (der. L. Carl Bown), İletişim yayınları, İstanbul, 2000, s. 93; Georges Castellan, *age*, s. 355.

sahipti¹⁹. Balkanlarda yaşanan ulusal hareketlerde de egemenliğin el değiştirmesinden²⁰ söz edilmekle beraber Batı Avrupa'dan ayrıldığı noktalar da vardı²¹. Balkanlarda, geneli Osmanlı Devletine ait olan topraklarda 19. yüzyılda ulusal devletlerin kurulmasında izlenen yol ulusalcı akımdı, ancak bu da kendi içinde farklılıklar göstermekteydi. Avrupa'da ulusalcı hareketlerde anayasacılık, eşitlik, papaz sınıfının egemenliğine karşı olma temel nitelikler iken, Balkanlarda yaşanan ulusalcı hareketlerde kilise, ulusal niteliğe büründürülerek din sınıfından da destek alınmıştır. Batı Avrupa'da ulusçuluk akımının ilk evresinde yaşanan dinin ulusallaştırılması²² Balkanlarda 19. yüzyılda uygulanmaya başlamıştır. Bu destek örneğin Sırp ve Bulgar ulusal hareketlerinde daha erken bir dönemde başlamışken özellikle Yunan ulusal hareketi açısından Tanzimat Fermanı sonrası belirgin hale gelmiştir. Zira Tanzimat Fermanıyla Osmanlı yönetimi kanun önünde Müslüman-Gayrimüslim ayrımını ortadan kaldırırken, aynı zamanda Gayrimüslimleri de kendi içlerinde eşit konuma getirmiş oluyordu²³. Bu ise, diğer Ortodoks Hıristiyan Osmanlılar üzerinde yetki sahibi olan Patrikhane'nin eski önemini ve gücünü²⁴ kaybedeceği anlamına geliyordu. Yunan olmayan Osmanlı Ortodoksları üzerindeki yetkisini kaybeden Yunan kilisesi Patrikhanenin bundan sonra Yunan ulusal hareketini desteklemesi bu şartlarda olağan bir gelişmeydi. Yunan ulusal hareketinin din desteği bu şekilde güçlenirken, öncesinde Osmanlı yönetimince Patrikhane'ye bağlı kabul edilen, ancak kendisini Rum olarak kabul etmeyen Balkanlardaki Ortodoks Hıristiyanların ulusal hareketlerinde din unsuru daha erken dönemde etkili olmaya başlamıştı. Sırp ulusal kilisesi ve Bulgar ulusal kilisesinin kurulması Ortodokslar arasındaki dini anlayış farklılıklarından ziyade diğer kültürel farklılıklardan destek alan, aslında ulusal nitelikte birer ayrılmaydı²⁵. Sırp ve Bulgarlar ancak 19. yüzyıl sonlarına doğru bu dini gücü siyasi bir güç olarak resmileştirebildiler.

Kültürel öğelerin siyasi nitelik kazanmaya başladığı 19. yüzyıl Balkan ulusalcılıkları için dil birlikteliği, ulusal bilinç ve dolayısıyla ulus-devlet anlayışının yerleşmesinde önemli araçlardan birisi idi. Balkan ulusal hareketleri sırasındaki Yunancanın rolü bunu açıkça ortaya koyan bir örnektir. Patrikhane, Slavca ayinleri dışlayıp Yunanca ayinlerin baskın olduğu, sadece Yunan papazların yüksek mevkie gelebildiği oldukça merkezi bir yapıya sahipti. Yunan

¹⁹ *Nationalism and War in the Near East* (der. Lord Courtney of Penwith), Arno Press, New York, 1971, s. 8.

²⁰ Milan St. Protic, *agm*, s. 129.

²¹ Peter Sugar, "Nationalism in Eastern Europe" *Nationalism* (der. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford University Press, Oxford, 1994, 171.

²² Görünüşte Katolik inancının boşanmaya izin vermemesinden dolayı İngiltere Kralı VIII. Henry'nin eşinden boşanabilmek amacıyla aslında ise İngiltere'nin vergi yoluyla gelir kaybına uğramamak amacıyla kendi kilisesini kurması da bu çerçevede değerlendirilebilecek bir örnektir.

²³ Murat Belge, "Tarih Boyunca Fener Patrikhanesi" *Birikim*, Mart-Nisan 1995, S. 71-72, s. 162-164.

²⁴ Maria Todorova, *age*, s. 355.

²⁵ İlber Oraylı, *age*, s. 64.

dilinin Balkanlarda Ortodokslar üzerinde kurduğu hakimiyet, Bulgarlara ve Sırp'lara ait Slav kilisesi edebi dilini tehdit eder noktadaydı²⁶. Ancak Bulgar ve Sırp ulusal hareketleri güçlendikçe kiliselerini de Patrikhane'den ayırmayı başardıkları için, Patrikhane bir zamanlar tüm Osmanlı Ortodoksların kilisesi olarak değerlendirilirken 19. yüzyılda sadece Yunan ulusal kilisesi olarak kabul edilecek şekilde davranmak zorunda kalmıştır. Sırp ve Bulgar ulusal kiliselerinin kurulması²⁷ bunu zorunlu hale getirmiştir. Kendi ulusal kiliselerinde din ve eğitim işlerinde kendi dillerini kullanmaya başlamaları ulusal hareketlerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Kilise ve dil ilişkisi, din ile birlikte eğitimi de doğrudan ilgilendirdiği için dil, Balkan halkları arasında ulusal bilincin yerleşmesinde özel bir yere sahipti²⁸.

Balkanlarda Ulusçu Hareketlerde Üçayak

Balkanlardaki ulusalcı hareketler ve Osmanlı Devletinin dağılması elbette birbirini etkileyen gelişmelerdir. Özellikle son dönemde giderek etkisini hissettiren yönetim bozukluğu, politik düzensizlik, artan enflasyon, ağır vergiler, baskı ve şiddet²⁹ Osmanlı Balkanlarında etnik temelli ulusçuluğa daha fazla olanak tanımıştır. Ancak bunları doğrudan etkileyen bir üçüncü unsurun varlığı Balkanlardaki ulusalcı gelişmeleri açıklamak açısından göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Özellikle İngiltere başta olmak üzere Avrupalı endüstrileşmiş devletlerin Osmanlı ekonomisi ve dolayısıyla devleti üzerindeki sömürgeci etkisi³⁰ aslında yalnızca ekonomik boyutu olan bir unsur değildir. Balkanlarda yaşanan ulusalcı gelişmelerin, Avrupalı endüstrileşmiş sömürgeci devletlerin bölgeyi denetiminde kolaylaştırıcı bir unsur olma özelliği de vardı. Ancak bu üçayakta, ele alınan konu açısından Osmanlı Balkanlarında ulusal talepleri olan halkların durum ve tutumları, sıralamada başta gelmektedir. Balkan halkları, gücünü ve denetimini yitiren Osmanlı Devletine karşılık, yüzlerce yıldır dolaylı yoldan canlı tuttukları kimliklerinin farkındalığı ile kendilerine yeni bir siyasi var olma seçeneği ararken³¹, Batı Avrupa'nın da etkisiyle ulusalcılığı tercih etmişlerdir³². 19. yüzyılda her ne kadar Balkanlarda ulusalcılığın çıkış bölgesindeki gibi bir burjuvazi yoksa da bu bölgenin nüfus ve kültür yapısı bölgede farklı bir türde olsa da ulusalcı hareketlerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu durumun oluşmasında Osmanlı

²⁶ Dennis P. Hupchick, *age*, s. 206.

²⁷ Fikret Adanır, Süraiya Faroqhi (der.) *The Ottomans and the Balkans: a discussion of historiography*, Brill, Boston, 2002, s. 29.

²⁸ Tsvetana Gueorgieva, "Bulgarians Between East and West" *The Balkans National Identities In A Historical Perspective* (der. Stefano Bianchini, Marco Dogo), A Longa Editore, Ravenna, 1998, s. 155.

²⁹ Dennis P. Hupchick, *age*, s. 204-205.

³⁰ Fikret Adanır, Süraiya Faroqhi (der.) *age*, s. 21.

³¹ Dennis P. Hupchick, *age*, s. 204-205.

³² Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İletişim yayınları, İstanbul, 2003, s. 362; Dennis P. Hupchick, *age*, s. 205-206.

yönetiminin iki türlü katkısı olmuştur. Öncelikle uyguladığı millet sistemi³³ gereği halkların kültürel değerlerinin canlı kalmasına, dolayısıyla farkındalıklarının devam etmesine neden olmuştur. İkinci olarak Osmanlı Devleti tıpkı çökme döneminde Büyük Devletler karşısında izlediği denge politikası gibi ulusal istekleri olan Balkan halkları karşısında da aynı mantıkla bir denge politikası izlemiştir³⁴. Güçlenen Yunan ulusalcılığı karşısında Bulgar Ulusal Kilisesi Ekzarhane'nin kurulmasına onay vermek, Balkan ulusalcılıkları karşısında Osmanlı yönetiminin uyguladığı bilinen en açık denge politikası örneklerindedir.

Farklı Balkan Ulusçuluklarından Bazı Örnekler

Balkan ulusçuluklarındaki uçayakta her bir etken diğerini etkilerken aynı zamanda her bir etken de kendi içinde birbirini etkileyen unsurlarla karşı karşıya idi. Sırp, Yunan ve Bulgar ulusal hareketleri bu konuda bir yanıyla bir grup olarak değerlendirilebilirken aynı zamanda birbirleri karşısında da ayrı birer unsur olmuştur. 19. yüzyıl Balkan ulusal hareketleri bir yanıyla Osmanlı Devletine karşı verilen birer mücadele iken bir yanıyla hatta kimi koşullarda bundan daha da şiddetli bir şekilde birbirlerine karşı verilmiş mücadeleydi. Çünkü yüzlerce yıl tek bir "millet" in üyesi olarak kabul edilenler artık kültürel farklılıklarının birbirlerine karşı da siyasi kimlik olarak tanınması mücadelesini veriyorlardı.

19. yüzyılda, buldukları konum, komşuları, yaşam şekilleri, dil, etnik köken veya dindaşlıkları, geçim şekilleri gibi unsurlar farklı tarihsel gelişim yaşayan Balkan halklarının ulusalcılığa farklı yaklaşımlarına neden olmuştur.

Politik ve sosyal gelişmenin farklı olmasından dolayı, Batı dünyası dışında büyüyen bu ulusalcılık, 19. yüzyılda kendi ifadesini kültürel alanda buldu. Kültürel değerlerin aktarımında öncü niteliğinde olan düşün adamları, eğitimciler, din adamları Balkanlarda ulusal kimliklerin siyasi nitelik kazanması aşamasında da önderlik ettiler. 19. yüzyılda Balkanlardaki ulusalcı gelişmeyi etkileyen tek unsur Fransız devriminin yansımaları değildi ancak bununla beraber Batı dünyası dışındaki tüm büyüyen ulusalcılıklar ve tüm modern sosyal ve entelektüel gelişmeler Batı tarafından etkilendi ve uzun süre onlara öğretmen ve model oldu.

Fakat bu öğretmenlik öğrencilerin mutlak boyun eğmesiyle devam etmemiştir. Özellikle gücünü arttırdıkça kendi ulusalcılığını geliştirme ve öğretmene karşı durma ile devam etmiştir³⁵. Bu durumun en belirgin örneklerinden birisi Bulgar ulusal hareketinde görülür. Halkçı ulusçuluk olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahip Bulgar ulusal hareketi başlangıçta

³³ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, c. 10, Ankara, Yeni Türkiye yayınları, 2002, s. 219.

³⁴ İlber Ortaylı, "Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 7.

³⁵ Kohn Hans, *agm*, s. 164.

özellikle Rusya'nın desteğiyle güçlenme fırsatı bulmuştu. Ancak Bulgar ulusal ayaklanmasında Rusya'nın ekonomik, ideolojik ve dini desteği bilinmekle beraber, Bulgar ulusalcıları arasında bu desteğin Bulgar ulusal bağımsızlık hareketine zarar verecek seviyede olduğu iddiasında olanlar da vardı³⁶. 1878'de Yeşilköy Antlaşmasıyla Balkanlarda önemli toprak kazancı olan Bulgaristan bunu İngiltere ve Fransa ile beraber³⁷ özellikle Rusya'ya borçluydu. Berlin Antlaşması ile her ne kadar toprak kaybetmiş olsa da Bulgar ulusal devletinin kurulması Rusya'nın bu dönemdeki kültürel, siyasi ve ekonomik desteğiyle mümkün olmuştur. 1870 tarihli fermanın da sağladığı güç ile 19. yüzyıl sonlarında hız kazanan Bulgar ulusal hareketinde kilise merkezli eğitim yeni ulusçuların yetiştirilmesinde etkin bir unsur haline gelmişti. Ayrıca Rusya'nın pan-Slav politikası gereği Balkanlarda açılmasına katkıda bulunduğu okullar ve dernekler Bulgar ulusal bilincini şekillendirmede etkili olmuştur. Rusya'da eğitim alan Bulgarlar da aynı hareketin destekçilerini oluşturuyordu³⁸. Bununla beraber kilise eğitimi dışında okulların açılmasına önem verilmesi, Bulgar halkının Patrikhane aracılığıyla oluşturulmaya çalışılan kültürel etki alanının dışına çıkmasına katkı sağlamıştır. Çünkü 1870'e kadar Patrikhane denetiminde olan bölgeler 1870 sonrasında Patrikhane'ye bağlı olabilmek için nüfus oranı gibi belli şartları yerine getirmiş olması gerekiyordu³⁹. Ancak aynı Bulgaristan bir süre sonra Rusya'nın izlediği dış politikanın kendi istedikleriyle örtüşmediğini fark edince Rusya'nın güdümü dışında şeyler de yapmaya başlamıştır. Örneğin 1885 tarihinde Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakı aşamasında Bulgaristan Rusya'nın onayı olmadan hareket etmişti⁴⁰. Bulgar siyasi tarihinde Dar'lar ve Geniş'ler olarak adlandırılan iki gruptan Geniş'ler önce özerklik sonra bağımsızlık görüşüyle dış

³⁶ S. Todorova, A. Samuilov vd., *Bulgaristan Devrimci Gençlik Hareketi Tarihi*, Çağrı yayınevi, Ankara, 1975, s. 15-20.

³⁷ İlber Ortaylı, "Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 6; Charles Norton Edgecumbe Eliot, *Turkey in Europe*, Barnes & Noble, New York, 1965, s. 261.

³⁸ Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, Westview Press, Boulder, 1985, s. 92-93.

³⁹ 3 Temmuz 1910 tarihinde çıkarılmış olan Kiliseler Kanunu, dönemin iktidarına göre Makedonya'da yaşanan din ve etnik köken çatışmalarını ortadan kaldırmak amacıyla gündeme getirildi. Böylece kimin hangi kiliseye ait olduğu yasal olarak belirlenecek ve kesinlik kazanacaktı. Bkz. K. Erol İnan, *Türk Dış Politikası (1908-1912)* (basılmamış YL tezi), danışman Prof. Dr. Refet Yinanç, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 129. Aslında gerek Kiliseler Kanunu gerekse Ekzarhane'nin resmi olarak kuruluşundan çok daha önce Tanzimat'tan beri bu farklılaşmanın canlı örnekleri görülmeye başlanmıştır. Gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusa oranı 1/3 olarak tahin edildiğinden Osmanlı yüksek eğitim kurumlarına Tanzimat'tan sonra aynı oranda Gayrimüslim öğrenci alınmaya başlamıştı. Ancak henüz o dönemde bile Rum-Ortodoks Kilisine tabi olmalarına rağmen Bulgarların kendilerinin Mekteb-i Tıbbiye'ye ayrılacak orandan ayrı bir grup olarak kabul edilmelerini istedikleri ve Babiâli'nin de bu başvuruyu kabul ettiği bilinmektedir. İlber Ortaylı, "II. Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler" *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2004, s. 196.

⁴⁰ Nuray Ekici, "Bulgar Devletinin Gelişimi" *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, Karam & Vadi, Ankara, 2006, s. 531-532.

desteğe olumlu yaklaşırlarken, Dar'lar doğrudan bağımsızlık kazanmaktan yanaydılar ve bunun için dış desteğin olumsuz gelişmelere neden olacağı iddiasındaydılar⁴¹.

Bölgedeki ulusal hareketleri etkileyen iç unsurlar arasında bölgenin coğrafi yapısı, geçim şartları ve Osmanlı toprak sistemi önemli bir yere sahipti. Halkçı niteliğin ağırlık kazanmasında bu özellik etkili olmuştur. Ovaların ve ormanlık alanların geçim şartlarını belirlediği Sırbistan ve Bulgaristan'da⁴² ulusçu hareketlerde gelişmekte olan bir tüccar sınıfı görülmektedir. Ancak bu tüccar sınıf ulusal bir harekete önderlik edecek kadar güçlü değildi. Örneğin domuz yetiştiriciliği ve ticareti Sırbistan ulusal tarihinde belirgin örneklerden birisi olmuştur⁴³. Ancak tüccarlardan ziyade eğitimciler ve din adamlarının payı bu hareketlerde daha kayda değer bir konumdaydı. Toprak sahiplerinin "yabancı"⁴⁴ olması, köylünün geleneksel kurumları ve dilinin, "yabancı" yöneticisinin uyguladığı millet sisteminden dolayı yüzlerce yıl canlı kalması etkenleri halkçı ulusçuluğun içeriğini geliştirmiştir⁴⁵. Osmanlı yönetiminin, çağının ve yaşadığı bölgenin bir özelliği olarak oluşturduğu millet sistemiyle insanları din merkezli gruplara ayırması, 19. yüzyılda bu durumun eşitsizlik ile sonuçlanmasına ve özellikle halkçı ulusçuluk hareketlerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Çünkü yönetimin bu ayrı tutmasıyla birlikte Hıristiyanların ve Musevilerin kendi cemaatleri içinde dini işler yanında eğitim, hatta bazı vergiler almak gibi kısmi özerklikleri de bulunuyordu⁴⁶. Bu durum, diğer iç ve dış etkenlerin yanında 19. yüzyıl ile birlikte merkezi devletin gücünü kaybetmesini arttıran önemli bir özellikti. Sırbistan ulusal tarihi ise farklı örnekler göstermekle beraber⁴⁷ nitelik olarak Bulgaristan örneği ile ortak ekonomik, siyasi, kültürel özellikler taşıdığı için halkçı ulusçuluklar arasında değerlendirilebilir⁴⁸.

Tarihi birikimi, konumu, amacı, yöntemi, araçları Sırbistan veya Bulgaristan'dan farklı olan Yunanistan ise başka özellikler ortaya koyan bir ulusçuluk örneğine sahiptir. Bürokratik niteliğe sahip olan Yunanistan örneği hem Osmanlı yönetimine karşı hem de diğer Balkan ulusçuluklarına karşı verdiği mücadeleden dolayı iki yönlü niteliğe sahiptir. Tanzimat Fermanı öncesi ulusçu ayaklanma taraftarlarına genelde destek vermeyi tercih etmeyen Ortodoks Rum din adamları, Tanzimat Fermanıyla, öncesinde diğer Ortodoks Osmanlılar üzerinde sahip olduğu gücünü kaybetmeye başlayınca bu sefer

⁴¹ S. Todorova, A. Samuilov vd., *age*, s. 15-20.

⁴² *Nationalism and War in the Near East* (der. Lord Courtney of Penwith), s. 13.

⁴³ Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans 1815-1914*, New York 1963, s. 16-18.

⁴⁴ Osmanlı Devleti yönetim anlayışına göre yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki, ulusçuluk çağında siyasi içerikli ulusal istekleri olanların yöneticiyi yabancı olarak nitelendirmesine zemin hazırlamıştır.

⁴⁵ Peter Sugar, *agm*, s. 176-177.

⁴⁶ Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century" *The American Historical Review*, cilt 59, No 4, Temmuz 1954, s. 844-845.

⁴⁷ Dusan T. Batakovic, *agm*, 115.

⁴⁸ *Nationalism and War in the Near East* (der. Lord Courtney of Penwith), s. 13.

Yunan ayaklanmalarını ve ayaklanmacılarını desteklemeye başladılar. Ayrıca özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren bazı derneklerin de Rum Ortodokslar arasında Yunan ulusal kimliğinin benimsenmesi için çalıştığı bilinmektedir. Üyeleri arasında aydınların ve tüccarların da bulunduğu bu dernekler yerel okulların örgütlenmesinde önemli desteğe sahiplerdi⁴⁹.

Yunan ulusal hareketini etkileyen bir başka unsur Yunanistan coğrafyasının fiziki koşulları olmuştur. Girintili çıkıntılı kıyılara sahip olan Yunanistan'da ticaret Eski Çağlardan beri önemli bir geçim kaynağı olmuştur. 19. yüzyıl ulusçuluk çağında da Balkanlarda tüccarlar yine etkili konumdaydı. Fenerli Rumların Osmanlı İmparatorluğu içindeki ticari ve politik fonksiyonları, kendilerine Batı Avrupa ve Rusya ile doğrudan ve yakın ilişki kurmalarını sağlamıştı⁵⁰. Bu özellik ilerideki Yunan ulusal hareketini de etkilemiştir. Ancak tüccarlar ve diğer orta sınıf üyeleri arasında başlayan Yunan hareketi liderden yoksundu. Bürokratik niteliğe sahip Yunan ulusalcılığı Avrupa kamuoyu ve devletleri arasında destek bulsa da Yunan bağımsızlık savaşı sırasında toplumun hiçbir kesimi diğerleri üzerinde tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Bu farklılıklara rağmen bu bölgedeki insanları birbirine bağlayan unsur ortak kültür ve uygarlıktı⁵¹. Karşılıklı çıkarlardan dolayı Yunan ulusal hareketini destekleyen ilgili Avrupa devletlerinin de desteğiyle adım adım sınırlarını genişleten Yunanistan⁵² diğer Balkan ulusal hareketlerindeki gibi bir büyük ülke kurma idealine sahipti. Ancak Büyük Yunanistan ideali tarihi dayanaklarını Büyük Sırbistan veya Büyük Bulgaristan ideallerinden daha eskiye ve daha geniş bir alana dayandırdığı için diğerlerinden farklıydı. İlgili Avrupa devletlerinden aldığı dış destek ise diğer örneklerle ortak özelliğiydi⁵³.

Osmanlı Devletinin yıkılışının en canlı ve en kanlı olayları Balkanlarda yaşanmıştır. Osmanlı Türkleri arasında gelişen ulusçu hareketler Balkanlarda yaşananları örnek aldığı için Türkler arasında oluşan ulusçu hareketleri Balkan ulusçulukları arasında saymak yerinde olacaktır. 19. yüzyıl sonunda başlayıp 20. yüzyıl başında Balkanlarda yaşanan ulusçu gelişmelerden en fazla toprak ve güç kaybı yaşayan Osmanlı Devletinde bölgede ulusal uyanışa en son katılanlar Türkler olmuştur⁵⁴. Türklerin bu hareketlere diğer halklardan daha geç bir tarihte katılmalarının nedenleri farklı bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Ancak burada söylenebilecek olan, Türkler arasında yayılmaya başlayan ulusalcılık anlayışının tek tip olmadığıdır. Tıpkı diğer Balkan ulusalcıları arasında olduğu gibi farklı anlayışta ulusalcılıklar vardı. Osmanlı

⁴⁹ Haris Eksertzoglou, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi 1861-1912*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2004, s. 1-3.

⁵⁰ Dennis P. Hupchick, *age*, s. 206.

⁵¹ *Nationalism and War in the Near East* (der. Lord Courtney of Penwith), s. 11.

⁵² Zeki Arıkan, "1821 Ayvalık İsyanı", *Bellekten*, Ağustos 1988, C. LII, S. 203, s. 572-573.

⁵³ Theano S. Terkenli, "Macedonian Cultural and National Identity", *Reconstructing the Balkans A Geography of the New Southeast Europe* (der. Derek Hall, Darrich Danta), Wiley, New York, 1996), s. 93.

⁵⁴ Kemal Karpat, "Historical Continuity and Identity Change or How To Be Muslim, Ottoman and Turk", *Ottoman Past and Today's Turkey*, (der Kemal Karpat), Brill, Leiden, 2000, s. 22.

Devletin son yıllarında Osmanlı yöneticilerinin etkin bir kısmında Almanya'ya olan yakınlık ve Ulusal Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşı sırasında tam bağımsızlık için bundan vazgeçiş de buna benzer bir örnektir. Ancak buradaki en önemli farklardan birisi Balkanlardaki ulusçu hareketler Osmanlı Devletinden ayrılarak⁵⁵ yolunu çizmişken, Türkler Osmanlı Devletinin yıkılışıyla kendi ulusal devletlerini kurmuşlardır.

Yunanistan ile farklılıklar taşımakla birlikte Türkiye'de de, herhangi bir aristokrat veya burjuva sınıfının oluşmasına imkân olmayan Osmanlı sisteminden çıkabilecek olan, ancak bürokratik niteliği ağır basan ulusçuluk olmuştur. Özellikle son dönemlerinde Osmanlı yenileşme çabalarının ağırlıklı olarak askeri ve bürokratik yapıda yoğunlaştığı göz önünde tutulursa böyle bir sonucun doğallığı daha iyi anlaşılacaktır. Osmanlı İmparatorluğundaki Türklerin entelektüel ve politik yaşamı, bürokrasi için öğrenci yetiştiren okullardaki asker ve siviller arasında yoğunlaşıyordu. Bu okullarda yetişenler yine Batı Avrupa'nın öğretmenliğinde yetişmiş sayılırlar. Çünkü Osmanlı Devletinin çöküşüne çare ararken başvurduğu yöntemlerden bir tanesi de özellikle askeri eğitim kurumlarında Avrupa'dan alınan eğitim örneklerini kullanmak olmuştur. Böylece Osmanlı Devletinden ayrılıp kendi ulusal devletlerini kurma amacıyla hareket eden Balkan halklarının doğrudan siyasi, ekonomik ve ideolojik yolla aldığı bazı destekleri Osmanlı Devletindeki Türkler eğitim kurumları aracılığıyla düşünsel açıdan dolaylı yoldan almış oldular.

Türkler arasında ulusçuluk ilk başlarda bağımsız bir felsefe veya hareket değildi, sadece bürokratik düzeni yeniden düzenlemek ve devleti güçlendirmek isteyenlerin elinde bir ek araçtı. Ancak 1908 sonrası özellikle Balkan Savaşlarıyla beraber ulusçuluğun artık düşünsel, siyasi ve ekonomik boyuta taşınmaya başladığı görülmektedir. Balkanlarda ulusalcılık hareketlerinin artık silahlı mücadelelerle sürdüğü dönemde, Türkler arasında ulusçu akımlar diğerleriyle kıyaslandığında henüz çok silikti. Ancak Balkan Savaşları döneminde Türkler arasında etkisi artmaya başlayan bu akım, önceleri kültürel alanda etkin olmaya başlamıştır. Ekonomik alanda ulusalcılık akımının etkileri ise ancak 1908 sonrası kendini ortaya koymaya başlamıştır⁵⁶. İttihat ve Terakki'nin iktidarından önce ulusalcılığın ekonomik göstergeleri yeterince belirgin değildi⁵⁷. Osmanlı İmparatorluğunda aristokrasi veya orta sınıf olmadığı gibi, Müslüman din adamları Hıristiyan Ortodoks din adamlarının yaptığı gibi ulusalcılığı destekleyemedi. Çünkü bu ideoloji İslam dini ve politik kuramıyla çakışıyordu. Balkanlarda Hıristiyan Ortodokslar arasındaki ulusalcı hareketlerde dini örgütlenmelere ulusal nitelik kazandırılırken bu durum Ortodokslar arasındaki ulusal farkları ortaya koymakta etkili bir yöntem idi. Türkler arasında gelişen ulusalcı akımda din

⁵⁵ Misha Gleeney, *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*, Penguin Books, New York, 2000, s. 159.

⁵⁶ Erik Jan Zürcher, "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists", *Ottoman Past and Today's Turkey* (der Kemal Karpat), Brill, Leiden, 2000, s. 158.

⁵⁷ David Kushner, *The Rise of the Turkish Nationalism 1876-1908*, Frank Cass, London, 1977, s. 98.

Ortodokslar arasındaki gibi bir role sahip değildi. Çünkü İslam dinindeki millet anlayışı ile 19. yüzyılda Balkanlarda yayılan ulusalcı anlayış farklı temellere dayanıyordu. İslam dini ideolojisinde ulus değil ümmet anlayışı vardı. Ancak bu yaşananlar Türkler arasındaki ulusçuluk anlayışında dinin toplumsal gücünün kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Sadece ulusal harekette dinin üstlendiği rol farklıydı.

19. yüzyıl sonunda Balkanlarda Osmanlı yönetimi altında ulusçu akımı sahiplenen son halk olarak kalan Türkler, sahiplenmeye başladıkları bu akımı ancak 20. yüzyıl başında İmparatorluk yapısı dışında bağımsız bir ulus-devlet kurma aşamasına getirebilmişlerdir. Bu aşamada, Batı Avrupa örneklerinden olduğu gibi, Balkanlarda kendilerinden önce yaşanan ulusçuluklardan da etkilenmişlerdir.

Sonuç

Batı Avrupa kökenli ulusçuluk akımı yayıldığı bölgelerde, çıktığı bölge ile aynı özellikleri taşımamıştır. Toplumların ekonomik, siyasi, kültürel, tarihi yapı ve birikimlerindeki farklılıklar tek tip ulusçuluk anlayışı ve tek tip ulus-devlet modelinin olamayacağını ortaya koymuştur. Özünde bir burjuva devrimi ürünü olan ulusçuluk, burjuva sınıfının oluşmadığı bölgeler arasında yer alan 19. yüzyıl Balkan coğrafyasında Batı Avrupa'daki gibi ekonomik temellere dayandırılmazdı. Ancak Balkan ulusçulukları, 19. yüzyılın Balkanlar için ulusçuluk çağı olarak nitelendirilmesini sağlayan başka özelliklere sahipti. Endüstri devrimini erken ve daha geç yaşayan Avrupa devletleri aralarında farklılıklar yaşadığı gibi, endüstrileşememiş Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşanan ulusçu hareketler de kendilerine özgü farklılıklar ortaya koymuşlardır. Hem Osmanlı Devletinin, hem Balkanlar bölgesinin ekonomik, toplumsal, siyasi, kültürel özellikleri, hem de sömürgeci-yayılmacı-kapitalist devletlerin tutumları Balkanlara özgü bir ulusçuluk anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu üçlü denge unsurlarının durumları Balkanlarda yaşanan ulusçu hareketler arasında bazı farklar olmasına neden olsa da sonuç çok farklı olmamıştır. Balkan ulusçu hareketleri, 19. yüzyılda egemen ve bağımsız devletler kurulmasına uygun örnekler ortaya koyamamıştır.

KAYNAKLAR

- ADANIR, Fikret, Süraiya FAROQHI (der.) *The Ottomans and the Balkans: a discussion of historiography*, Brill, Boston, 2002.
- ARIKAN, Zeki, "1821 Ayvalık İsyanı", *Bellekten*, Ağustos 1988, C. LII, S. 203, s. 571-601.
- ASLANTAŞ, Selim, "Sırbistan: İsyancılar ve Bağımsız Devlet" *Balkanlar El Kitabı*, cilt 1: *Tarih*, s. 472-485, Karam & Vadi, Ankara, 2006.
- BATAKOVIC, Dusan T., "A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective", *Balkanica*, XXXVI, Serbian Academy of Sciences and Arts Institute for Balkan Studies, Belgrade, 2006, s. 113-128.

- BELGE, Murat, "Tarih Boyunca Fener Patrikhanesi", *Birikim*, Mart-Nisan 1995, S. 71-72, s. 162-164.
- CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇOTUKSÖKEN, Betül, "Aydınlanma-Romantizm Geriliminde Türkiye", *İlke* (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı), s. 17-24, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla, 2006.
- DAVISON, Roderic H., "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century" *The American Historical Review*, cilt 59, No 4, (Temmuz 1954), s. 844-864.
- DOGO, Marco, "Introduction Historians, Nation-Building, Perceptions", *The Balkans National Identities In A Historical Perspective* (der. Stefano Bianchini, Marco Dogo, s. 21-31, A Longo Editore, Ravenna, 1998.
- EKİCİ, Nuray, "Bulgar Devletin Gelişimi" *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, s. 528-541 Karam & Vadi, Ankara, 2006.
- EKSERTZOGLOU, Haris, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi 1861-1912*, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul, 2004.
- ELIOT, Charles Norton Edgecumble, *Turkey in Europe*, Barnes&Noble, New York, 1965.
- GELLNER, Ernest, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, Cambridge University Press, New York, 1998
- GLEENY, Misha, *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*, Penguin Books, New York, 2001.
- GUEORGIEVA, Tsvetana, "Bulgarians Between East and West" *The Balkans National Identities In A Historical Perspective* (der. Stefano Bianchini, Marco Dogo, s. 153-160, A Longo Editore, Ravenna, 1998.
- HUPCHICK, Dennis P., *The Balkans*, Palgrave Macmillan, New York, 2001.
- İNAN, K. Erol, *Türk Dış Politikası (1908-1912)* (basılmamış YL tezi), danışman Prof. Dr. Refet Yananç, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990
- ISSAWI, Charles, "Ekonomik Miras" *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (der. L. Carl Bown), s. 332-359, İletişim yayınları, İstanbul, 2000.
- KARPAT, Kemal, "Historical Continuity and Identity Change or How To Be Muslim, Ottoman and Turk", *Ottoman Past and Today's Turkey*, (der Kemal Karpat), s.1-28 Brill, Leiden, 2000.
- KOHN, Hans, "Western and Eastern Nationalities" *Nationalism* (der. John Hutchinson, Anthony D. Smith), s. 162-165, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- KOSTOPOULO, Stella, "Thessaloniki and Balkan Realities", *Reconstructing the Balkans A Geography of the New Southeast Europe* (der. Derek Hall, Darrich Danta), s. 149-155, Wiley, New York, 1996.
- KUSHNER, David, *The Rise of the Turkish Nationalism 1876-1908*, Frank Cass, London, 1977.
- LAMPE, John, "Reconnecting The Twentieth Century Histories of Southeastern Europe", *Ideologies and National Identities, The Case of Twentieth Century*

- Southeastern Europe*, (der. John Lampe, Mark Mazower), s. 1-18, University Press, New York, 2003.
- Nationalism and War in the Near East* (der. Lord Courtney of Penwith), Arno Press, New York, 1971.
- ORTAYLI, İlber, "II. Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler" *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, s. 193-199, Turhan Kitapevi, Ankara, 2004.
- ORTAYLI, İlber, "Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 5-19.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim yayınları, İstanbul, 2005.
- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi" *Türkler*, c. 10, s. 216-220, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994.
- PROTIC, Milan St., "The Serbian Radical Movement 1881-1903 A Historical Aspect", *Balkanica*, XXXVI, 2005, Serbian Academy of Sciences and Arts Institute for Balkan Studies, s. 129-149.
- ROUDOMETOF, Victor, *Collective Memory, National Identity and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria and the Macedonian Question*, Praeger, Westport, 2002.
- SETON-WATSON Hugh, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, Westview Press, Boulder, 1985.
- STAVRIANOS, Leften Stavros, *The Balkans 1815-1914*, Holt, Rinehart And Winston Inc., New York, 1963
- SUGAR, Peter, "Nationalism in Eastern Europe" *Nationalism* (der. John Hutchinson, Anthony D. Smith), s. 171-177, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- TERKENLİ, Theano S., "Macedonian Cultural and National Identity", *Reconstructing the Balkans A Geography of the New Southeast Europe* (der. Derek Hall, Darrich Danta), s. 89-97, Wiley, New York, 1996.
- TODOROVA, Maria, "Balkanlarda Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (der. L. Carl Bown), s. 70-112, İletişim yayınları, İstanbul, 2000.
- TODOROVA, Maria, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İletişim yayınları, İstanbul, 2003.
- TODOROVA, S., İ. SAMUİLOV, A. STOYKOV, İ. DİMİTROV, S. PETROVA, N. GENCEV, S. MİRÇEV, *Bulgaristan Devrimci Gençlik Hareketi Tarihi*, Çağrı Yayınevi, Ankara, 1975.
- ZÜRCHER, Erik Jan, "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists", *Ottoman Past and Today's Turkey* (der Kemal Karpat), s. 150-179, Brill, Leiden, 2000.